

УДК 330.1

В.В. Радченко, к.е.н., доцент Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ

ПЕРВІСНЕ НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ: ДІАЛЕКТИКА ПРОЦЕСУ

В статті досліджується проблема первісного нагромадження капіталу в Україні як фактора трансформаційних перетворень. З'ясовуються його особливості, форми, методи, протиріччя, соціально-економічні наслідки.

Ключові слова: *первісне нагромадження капіталу, ринкова (капіталістична) економіка.*

Трансформація соціально-економічних відносин в Україні, що розпочалася з початку 90-х років ХХ століття, є ні чим іншим, як формуванням нової економічної системи. За зовнішньою ознакою ринкової економіки, а за своєю суттю — капіталістичного господарства. В такій системі не тільки матеріально-речові, а і особистий фактор виробництва — робоча сила — перетворюється в товар. Отже, те, що в літературі називають ринковими перетвореннями — це лише фасад будівлі. Її фундаментом є створення принципово нового соціального механізму поєднання факторів виробництва на основі приватної, капіталістичної власності та інституту найманої праці.

Наукова думка України перехідного періоду сконцентрувала свою увагу саме на проблемі формування ринку, його структури, інститутів, механізмів тощо. При цьому процес перетворень в більшості уявлявся досить спрощено, безпроблемно і з самого початку як соціально зорієнтований. Але в тіні залишалася гострота протиріч, пов'язана із перерозподілом факторів виробництва і формуванням самого капіталу як економічного явища.

Об'єктивна реальність вимагала і вимагає сьогодні, щоб економічна наука у своїх дослідженнях знаходила найглибші основи трансформаційних змін, ті, які пов'язані із формуванням нових соціально-економічних механізмів включення факторів у суспільне виробництво та розподілу створеного продукту. Це концентрує увагу науки (і практики) на центральних проблемах реформ, дослідженні дійсних чинників розвитку, виявленні причин глибоких протиріч у суспільстві, визначенні соціальних пріоритетів та шляхів їх втілення в життя.

Проблемою, яка в найбільшій мірі концентрує якісні зміни при переході від адміністративно-командної (соціалістичної) економіки до ринкової (капіталістичної), є проблема *первісного нагромадження капіталу*. Саме ця проблема виражає характер змін у відносинах власності на засоби виробництва,

новий взаємозв'язок суб'єктів виробництва, найглибші протиріччя перехідного суспільства. Під впливом первісного нагромадження формується характер всього трансформаційного процесу, економічна політика держави.

Різні сторони проблеми первісного нагромадження капіталу розглядаються в працях В. Базилевича, З. Варналія, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Гоша, А. Гриценка, П. Єщенко, Б. Кваснюка, Т. Ковальчука, І. Лукінова, С. Мочерного, О. Онищенко, Ю. Пахомова, В. Рибалкіна, А. Чухна, В. Юрчишина та ін. Однак, без перебільшення можна сказати, що в нашій економічній політиці допущено дуже багато помилок саме тому, що не враховувалася дія фактора первісного нагромадження капіталу.

Метою статті є дослідження первісного нагромадження капіталу в Україні як фактора ринкових (капіталістичних) перетворень, його особливостей, виявлення діалектики цього процесу.

Первісне нагромадження капіталу — явище типове для всіх країн, в яких еволюційним шляхом формувалася ринкова (капіталістична) економіка. За своєю суттю воно являє «передісторію капіталу та відповідного йому способу виробництва [1, с. 675], процес, який| перетворює, з одного боку, суспільні засоби виробництва і життєві засоби в капітал, з другого боку, — безпосередніх виробників у найманих і робітників» [1, с. 675]. Це насильницький спосіб формування капіталістичних відносин, а тому це не ідилія, а історія, яка «вписана в літописи людства полум'яною мовою крові і вогню» [1, с. 676].

Історичними формами (джерелами) первісного нагромадження капіталу були експропріація землі у сільського населення (Англія, XV–XVI ст.), знищення общинного землекористування, розкрадання церковних земель, генезис капіталістичних фермерів, генезис промислового капіталіста, державний борг, система міжнародного кредиту та ін.

Первісне нагромадження капіталу прискорювало процес переростання простого товарного виробництва у капіталістичне, майнової диференціації виробників у результаті дії закону вартості, доводило цей процес, до логічного завершення — концентрації власності (капіталу) на одному полюсі і робочої сили, відокремленої від власності, на іншому. Отже, історична роль первісного нагромадження — прискорення становлення нового (капіталістичного) ладу з допомогою насильницьких методів, поправлення елементарних прав і свобод людини, аж до права на життя.

В Україні виникла специфічна ситуація: поскільки попередній розвиток (в умовах СРСР) не формував ринкові (капіталістичні) відносини, а, навпаки, заперечував їх, то на первісне нагромадження в перехідний період ліг весь тягар формування капіталу як економічного відношення. Первісне нагромадження капіталу стало провідним фактором трансформації економічної системи України

соціалістичного типу (адміністративно-командної) в протилежну за своєю суттю ринково-капіталістичну.

Первісне нагромадження капіталу — специфічний період у житті суспільства, протягом якого формуються економічні і соціальні передумови капіталізму. Це крупномасштабний процес, основними формами якого в нашій країні стали: пограбування державної економіки шляхом роздержавлення та приватизації; масове скуповування сертифікатів та акцій у населення (за безцінь) з метою оволодіння підприємствами, банками і т.п.; перерозподіл багатства з допомогою інфляції, знецінення заощаджень населення; самовільне захоплення земель, земельних родовищ, ресурсів; масове розкрадання державного майна; штучне заниження заробітної плати та її несвоєчасні виплати; спекулятивне завищення цін; встановлення високих процентних ставок; спекуляції на споживчому ринку; несплата (неповна сплата) податків; використання тіньових схем в експортно-імпортних операціях; широке використання бартеру та ін.

Внесок кожної із перерахованих форм в здійснення первісного нагромадження капіталу в Україні потрібно розглядати як з кількісної сторони, так і якісної, що означає визначення її ролі у формуванні економічно-соціальної основи нового ладу. В цьому відношенні відзначимо особливу роль приватизації, яка змінила існуючу раніше систему відносин власності і сформувала каркас нової системи. За 1992-2005 рр. в країні змінило форму власності 102154 підприємств [2, с. 323]. На початок 2006 р. із всієї кількості суб'єктів (1070705) Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) 838377 суб'єкта, або 78,3% знаходилися у приватній власності [2, с. 309]; середньорічна кількість найманих працівників на Підприємствах та організаціях приватної власності становила у 2005 р. 6917,5 тис. осіб, або 73,8% [2, с. 310]. У 2006 р. відношення кількості Найманих працівників до всієї кількості економічно активного населення складало 63,25% [3, с. 354, 358].

У зв'язку зі своєю специфікою первісне нагромадження капіталу в Україні з самого початку набуває особливої гостроти, антагоністичного і антисоціального забарвлення. Воно здійснюється за сценарієм «шокової терапії» з масовим використанням тіньових схем і навіть цілих систем оволодіння власністю та збагачення; спекуляції на грошовому і валютному ринках, заниженні ціни робочої сили (заробітної плати), провокування інфляції та знецінення заощаджень населення, організації штучних банкрутств, рейдерства, тіньових операцій в експорті та імпорті, використанні олігархічними групами в своїх інтересах коштів Державного бюджету, грошово-кредитних ресурсів тощо. Первісне нагромадження капіталу в Україні охопило всі сфери суспільного виробництва, освіту, охорону здоров'я. Принцип збагачення став всеохоплюючим, підпорядковуючи собі всю організацію економічного життя,

мораль і право, породжуючи корупцію та хабарництво.

Та найбільш вагомим і стабільним джерелом первісного нагромадження в Україні стає праця зайнятих у матеріальному виробництві, відрив заробітної плати від вартості робочої сили. У 2006 р. Україні частка населення із середньодушовими грошовими витратами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум, складала 59,4%, а у 2000 р. - 87,9% [3, с. 397].

Одна із особливостей первісного нагромадження капіталу в Україні заключається в тому, що воно здійснюється під виглядом реформ, а тому, носіті, знаходиться під прикриттям держави і, навіть, більше — стає об'єктом її економічної політики. Стає зрозумілим, чому таке Недосконале наше законодавство в питаннях власності, податків, грошово-кредитних відносин та ін. До цього часу не створена гарантійна система підтримки малого та середнього бізнесу, захисту вітчизняного виробника і найманих працівників, боротьби із засиллям монополії.

Сьогодні найбільш небезпечним є підпорядкування інтересам крупного капіталу банківської справи, формування курсу національної валюти, формування, розподілу та використання коштів Державного бюджету.

Аналіз первісного нагромадження капіталу розкриває гострі протиріччя перехідного періоду в Україні, які виражають глибоку протилежність економічних інтересів, бажання крупного капіталу монополізувати власність, встановити тотальне панування в економіці, підпорядкувати своїм інтересам державу. *Основне протиріччя* нашої економіки на сучасному етапі — це протиріччя між крупним приватно-олігархічним та суспільним секторами. Гострими також є протиріччя: між великим (олігархічним) та дрібним бізнесом, між суспільним сектором та дрібним бізнесом, всередині дрібнотоварного виробництва (бізнесу), між крупними олігархічними групами.

Переплетення цих протиріч вкрай загострює всі проблеми в суспільстві, гальмує розв'язання кардинальних національних проблем. Олігархічно-мафіозна система, що склалася в Україні, продукує глибоку диференціацію суспільства, соціальні конфлікти і антагонізми, низький рівень життя українського народу, слабку конкурентоздатність; української продукції на світових ринках та найнижчі рейтинги України у світі.

Трансформаційний процес в Україні значно відхиляється від проголошеної ще на початку перехідного періоду мети створення соціально орієнтованої економіки. Стало закономірним скорочення населення країни. На 1 січня 1991 р. воно становило 51,9 млн. осіб, на 1 січня 2007 р. — 46,6 млн. осіб [3, с. 337], на 1 грудня 2008 р. — 46,16 млн. осіб [4, с. 9]. Україна серед країн СНД має самий низький коефіцієнт народжуваності — 9,0 в 2005 р., і найвищий коефіцієнт смертності — 16,6 в 2005 році [3, с.528, 530]. За дослідженнями академіка Ю.

Пахомова зараз в Україні співвідношення децильних показників (10% — найбідніші і 10% — найбагатші) уже складає 1:40 тоді як в країнах ЄС цей показник варіює в межах 1:5, 1:7; у Японії. 1:4,5 [5].

Первісне нагромадження капіталу є визначальним фактором трансформаційних перетворень в Україні, що створює, по-суті, соціально-економічну базу ринкової (капіталістичної) економіки. Разом з тим, здійснюючи свою історичну місію, воно не стало фактором прогресу, породило гострі суперечності в економіці і в усьому суспільстві. Україна попала в число найнижчих рейтингів по конкурентоспроможності, технологічно-інноваційному розвитку та соціальному становищу громадян. Вихід із такого стану — перехід на іншу, соціально спрямовану модель економічного розвитку, відмова від ліберальної моделі.

Список використаних джерел:

1. Маркс К. Капітал. Том 1. — К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори. Видання друге. Т. 23 — К.: Держ. вид-во політ. літератури УРСР, 1963.
2. Статистичний щорічник України за 2005 рік. — К.: «Консультант», 2006.
3. Статистичний щорічник України за 2006 рік. — К.: «Консультант», 2007.
4. «Урядовий кур'єр», 2009, 27 січня.
5. Ю. Пахомов. Україна: парадокси зростання і розвитку //«Комуніст», 2007, №83, 10 листопада.

Annotation. In clause article the problem of initial accumulation of the capital in Ukraine as factor of transients is investigated Its features, the form, methods, contradictions, social and economic consequences are found out.

Key words: initial accumulation of the capital, market (capitalist) economy.

УДК 331.101.262

Л.П. Радченко, к. е. н., доцент Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ НОВОЇ ЯКОСТІ В МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

В статті аналізується розвиток концепції людського капіталу в умовах становлення економіки знань, розглядається формування нової якості людського капіталу та напрями державної підтримки цього процесу для забезпечення інноваційного типу розвитку економіки.